

Devatenácté století. Do školy se chodí pod pohružkou trestů. Trestáni jsou rodiče, kteří tam své děti nechtějí posílat. Ve šlechtickém prostředí se dostává do módy studium angličtiny. „A vychovává se přísně, na city nebyl čas,“ říká historička Milena Lenderová.

**BARBORA
POSTRÁNECKÁ**
spolupracovnice LN

LN Jedna z vašich knih, kterou jste napsala společně s historikem Karlem Rýdlem, nese název „Radostné dětství?“. Je o dětech v Čechách v 19. století. V čem tehdy bylo dětství radostné a v čem nikoli?

Lidé si obvykle myslí, že dětství je šťastnou epochou pro každé dítě v každé době. Když ale pomínu, že pro chudé děti nemohlo být dětství nikdy šťastnou dobou, tak ani pro děti, které žily v materiálně zajištěných rodinách, nebylo vždy radostné. V 19. století byla výchova velmi autoritativní, a to bez ohledu na to, jestli bydlely děti v chatrči, nebo na zámku.

LN Co by člověka 19. století překvapilo, kdyby se ocitl v současné době?

Byl by upřímně zděšen, že když plácnete dítě na veřejnosti, může to být přestupek. Děti se tehdy docela vydatně řezaly, i když dobová pedagogika už upozorňovala, že fyzické tresty nejsou nejšťastnější řešení. Vydávaly se pokyny, že se děti nemají bit do hlavy, protože by „zhloupěly“. Fyzický trest byl tehdy ale naprosto normální součástí výchovy a lidé byli vynalézaví – děti musely kle-

Historička Milena Lenderová se zabývá dějinami každodennosti, z nichž, jak říká, lze složit velmi pestrý obraz života našich předků

FOTO MAFRA - PETR TOPIČ

nicích nalezince, kam se dítě mohlo legálně odložit.

LN Tehdy už také existoval jakýsi systém pěstounství, který byl financovaný, což připomíná dnešní model profesionálních pěstounů.

Pěstouny se stávaly zejména chudé rodiny. Zajímavé je, že si dítě někdy nechaly, i když už na něj nalezinec přestal platit. Buď k němu přilnuly, anebo si ho nechaly, protože měly levnou pracovní sílu. Na city bych ale moc nesázela. To by bylo další, co by nás překvapilo – chudší citový život v rodinách. S dětmi se nikdo nemazlil, nechoval je.

LN Proč ten odstup?

Zásada byla vychovat děti přísně, aby obstály a aby si v patnácti šestnácti dovedly poradit samy. Rodiče měli spoustu práce a starostí. Na city nebyl čas. Myslím, že roli tu hrála i vysoká dětská úmrtnost. Najdete málo rodin, kde žádné dítě nezemřelo.

LN V 19. století bylo „objeveno“ dětství jako specifická fáze ve vývoji člověka. Jak k tomu došlo?

Prvním krokem bylo vyčlenění porodnictví v rámci medicíny. To byla součást populacionistické politiky Marie Terezie a Josefa II., kteří potřebovali, a teď to řeknu drsně, zdravé vojáky a platiče daní. Bylo proto nezbytné, aby populace byla zdravější a pokud možno chytřejší. Tady se objevila myšlenka, že stát musí řídit své obyvatelstvo od početí po hrob. Zde se objevuje první náznak toho, že dětství je autentická etapa v lidském životě. S tím souvisí zákon o vzdělávací povinnosti, který dětství vymezil od šesti do dvanácti let. Z medicíny se emancipovala pediatrie, vznikla pedagogika, didaktika, zvolna se vytvářel hračkářský průmysl, objevilo se dětské oblečení.

LN Ještě něco by je překvapilo?

Určitě by si mysleli, že děti rozmazlujeme. A asi by byli překvapeni velmi nízkým stupněm úcty, kterou dnes prokazují děti rodičům. Úcta k rodičům tehdy hraničila až s nelidským respektem. Co tu ale dnes podle mne ve srovnání s tehdejší dobou chybí, je úcta k učitelům.

LN Prý ale museli učitelé tehdy vybírat školné a někteří rodiče platit nechťeli. To asi nebylo zrovna úctyhodné.

To ne, ale stále byl učitel ten, kdo pomohl, když někdo potřeboval napsat dopis. Nebo když se v 70. letech 19. století přecházelo na metrickou soustavu, opět to byl učitel, který to všechny naučil. Školné se navíc vybíralo jen záhy po tereziánských reformách, později dostávali učitelé peníze od obce a roku 1869 se učitel stal státním zaměstnancem s pevně daným platem. Po uzákonění reformy to bývali často lidé bez kvalifikace, pro něž bylo důležitější hrát v kostelech, hospodách a na funusech, často to byli alkoholici. V 19. století se to stabilizovalo a učitelé se začali těšit větší úctě.

LN V souvislosti s úctou k rodičům je zajímavé, že nejenže vykaly děti rodičům, ale i rodiče dětem.

A někdy si vykaly i děti navzájem. Žádné pravidlo, které by se k tomu vztahovalo, jsem ale nenašla. Každá rodina si to nastavila sama. Spisovatel Ignát Herrmann píše ve svých vzpomínkách, že si vykaly i děti ve škole a pouze těm, které chodily bosy, se tykalo.

LN Jak moc rodiče v 19. století ještě řešili, že zavedením povinné školní docházky v roce 1774 přišli o pracovní sílu?

Nebyla to povinná docházka v tom smyslu, že by všichni museli chodit do školy. Když někdo dítě prokazatelně učil doma, chodilo jen dvakrát ročně do školy skládat zkoušky. Problém s chozením do školy byl v tom, že vzdělávací povinnost se měla týkat kluků i holek. Tam se tvrdě narazilo – šestiletá holčička se už totiž mohla starat o mladší sourozence, uklízet... a najednou měla být ve škole. U zámožnějších rodin zase platilo, že se kluci a holky vzdělávají zvlášť.

LN Jak byli trestáni rodiče, kteří své dítě do školy neposílali?

Za Josefa II. to bylo třeba postupně přivedení dítě do školy četníkem, pokuty, pro chudé rodiče veřejné práce. Dle statistik do školy ze začátku nechodilo víc než padesát procent populace. Změnilo se to po napoleonských válkách. Lidé si na to postupně zvykli a také přišly tvrdší sankce. Tehdy už docházelo do školy osmdesát procent populačního ročníku.

LN Kdybychom se podívali do tehdejší třídy, co by nás udivilo?

Záleželo by na tom, kdy byste se tam dívala. Po vydání reformy v roce 1774 bylo nařízeno, že škola má být v každé faře nebo v místě, kde je kostel a kde je alespoň sto dětí. Docházková vzdálenost do školy musela být maximálně hodinu. Vhodné budovy v té době scházely, a než se postavily, učilo se v obecních

chalupách, pastouškách i hostincích. Někdy učitel v téže místnosti i bydlel, takže během vyučování tam jeho žena třeba vařila oběd. Děti seděly na udusané hlíně, v dlouhých lavicích byli čtenáři, slabikanti seděli před nimi na zemi.

Problém s chozením do školy byl v tom, že vzdělávací povinnost se měla týkat kluků i holek. Tam se tvrdě narazilo – šestiletá holčička se už totiž mohla starat o mladší sourozence, uklízet.

LN Už jste zmínila, že byla povolena domácí výuka, které využívala zejména šlechta. Děti se doma učily řadu cizích jazyků.

Dítě z urozené rodiny umělo německy, francouzsky a pak často

ještě italsky nebo anglicky, to platilo hlavně u dívek.

LN Proč?

Byly to kosmopolitní rodiny, měly příbuzné po celé Evropě a také se nevědělo, kam se děvče provdá. To platí jen pro šlechtu. V „lepších“ rodinách se učila jen němčina, která byla předpokladem sociálního vzestupu.

LN V knize píšete, že angličtina v té době začala být módní. Čím to bylo?

Šlechtě se líbil anglický konstituční systém. Sice měli krále, respektive královnu, ale zároveň měli i ústavu a panovník tam nebyl neomezeným vládcem.

LN Z čeho bychom byli naopak zděšeni my, pokud bychom se dostali do 19. století?

Z počtu dětí v rodině.

LN Co to znamená?

Čtyři až pět, ale i devět, deset. První, kdo začal regulovat počty potomků, byla vrstva státních a soukromých úředníků. Ti museli dát svým synům vzdělání a dcerám zase věno. A to něco stálo.

LN Zajímavé také je, že v 19. sto-

Iluze šťastného dětství

Když se podíváme do útrob 19. století, kdy se začalo uvažovat o dětství jako o specifické fázi ve vývoji člověka, zjistíme, že si je idealizujeme. Představujeme si chlapce cvrnkající kuličky a husopasky v roztomilých šatičkách na louce. Tak ale život dítěte většinou nevypadal. Nebyl plný her, ale **povinností a tvrdé výchovy.**

letí vznikly první porodnice. Jak moc je nastávající matky využívaly?

Žádná slušná žena by tam nešla rodit. V porodnicích ale potřebovali těhotné ženy, aby se medicí a porodní báby naučili, jak rodiče pomoci. Chodily tam proto svobodné chudé matky nebo se tam odehrávaly porody v utajení. Když matka dítě v porodnici nechala, někdy mu dala na ručičku stužku nebo amulet na krk, aby ho pak případně našla. Přivést na svět nemanželské dítě byl průšvih, nejen materiálně, ale i sociálně. Na matku se všichni dívali skrz prsty, dítě bylo v podstatě vyobcované ze společnosti, protože když se chtělo třeba vyučit řemeslu, muselo mít potvrzení o řádném manželském původu, o studii ani nemluvě.

LN Takže řešením bylo dítě odložit.

Odložit nebo zabít. Matky děti odkládaly nejprve na schody kostelů. Od 13. století se ve vratech kostelů objevovaly jakési točny, které se podobaly dnešním babyboxům. V 19. století už nebyly. Kdy jejich éra končí, se nedá na sto procent zjistit. V souvislosti s osvícenskou populacionistickou politikou začaly vznikat při porod-

LN Jak jste dostala ke zkoumání každodennosti?

Někdy říkám, ale to je spíš z legrace, že si nepamatuju data, tak proto. Bylo to ale spíš spojené s mým působením na gymnáziu, později v archivu. V 70. letech se o každodennosti vůbec nemluvílo; když jsem se ve škole snažila studentům přiblížit určitou historickou epochu, říkala jsem jim, jak tehdy lidé bydleli, co jedli. Ukázalo se, že si pak daleko lépe pamatují i vše ostatní. Po Listopadu jsem získala stipendium ve Francii, kde dělají nádherné dějiny žen. Není to ten tvrdý anglosaský feminismus. Přes ženské dějiny jsem se dostala k dějinám dětství a ke každodennosti.

LN V čem jsou pro nás dějiny každodennosti důležité?

Někteří historici vám řeknou, že to není důležité, že jde o banalizaci historických procesů. Když ale budete někomu vyprávět, jak se tady řezali staročeši a mladočeši a jaké revoluce tu byly, týkalo se to jen úzké vrstvy obyvatelstva. Školství nebo dětství má oproti tomu obrovskou výpovědní hodnotu o vývoji lidstva a týká se nás všech.

LN Zkoumala jste ženy, dětství, tělo v medicíně, prostitutky. Jaká další oblast vás láká?

Porodní bábičky. Byla to první ženská profese, kde byla vyžadována prokazatelná kvalifikace. Objevila jsem s kolegyní knížky porodních bab, kam si zapisovaly jméno rodičky, komplikace. Úžasný materiál.

Milena Lenderová

Historička, univerzitní profesorka, původně středoškolská učitelka a archivářka se narodila v roce 1947. V současné době působí na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice. Zabývá se dějinami každodennosti 19. století. Je autorkou či spoluautorkou řady knih, jako například K hříchu i modlitbě, žena v minulém století, Chytila patrola aneb Prostituce za Rakouska i republiky.

Iluze šťastného dětství

29.8.2015 Lidové noviny str. 29 Relax / rozhovor

BARBORA POSTRÁNECKÁ Univerzita Pardubice

Když se podíváme do útrob 19. století, kdy se začalo uvažovat o dětství jako o specifické fázi ve vývoji člověka, zjistíme, že si je idealizujeme. Představujeme si chlapce cvrnkající kuličky a husopasky v roztomilých šatičkách na louce. Tak ale život dítěte většinou nevypadal. Nebyl plný her, ale povinností a tvrdé výchovy.

Devatenácté století. Do školy se chodí pod pohrůzkou trestů. Trestáni jsou rodiče, kteří tam své děti nechtějí posílat. Ve šlechtickém prostředí se dostává do módy studium angličtiny. „A vychovává se přísně, na city nebyl čas,“ říká historička Milena Lenderová.

* LN Jedna z vašich knih, kterou jste napsala společně s historikem **Karlem Rýdlem**, nese název „Radostné dětství?“. Je o dětech v Čechách v 19. století. V čem tehdy bylo dětství radostné a v čem nikoli?

Lidé si obvykle myslí, že dětství je šťastnou epochou pro každé dítě v každé době. Když ale pomínu, že pro chudé děti nemohlo být dětství nikdy šťastnou dobou, tak ani pro děti, které žily v materiálně zajištěných rodinách, nebylo vždy radostné. V 19. století byla výchova velmi autoritativní, a to bez ohledu na to, jestli bydlely děti v chatrči, nebo na zámku.

* LN Co by člověka 19. století překvapilo, kdyby se ocitl v současné době?

Byl by upřímně zděšen, že když plácnete dítě na veřejnosti, může to být přestupek. Děti se tehdy docela vydatně řezaly, i když dobová pedagogika už upozorňovala, že fyzické tresty nejsou nejšťastnější řešení. Vydávaly se pokyny, že se děti nemají bít do hlavy, protože by „zhloupěly“. Fyzický trest byl tehdy ale naprosto normální součástí výchovy a lidé byli vynalézaví – děti musely klečat na políčkách nebo stát s nataženými rukama.

* LN Ještě něco by je překvapilo?

Určitě by si mysleli, že děti rozmazlujeme. A asi by byli překvapeni velmi nízkým stupněm úcty, kterou dnes prokazují děti rodičům. Úcta k rodičům tehdy hraničila až s nelidským respektem. Co tu ale dnes podle mne ve srovnání s tehdejší dobou chybí, je úcta k učitelům.

* LN Prý ale museli učitelé tehdy vybírat **školné** a někteří rodiče platit nechtěli. To asi nebylo zrovna úctyhodné.

To ne, ale stále byl učitel ten, kdo pomohl, když někdo potřeboval napsat dopis. Nebo když se v 70. letech 19. století přecházelo na metrickou soustavu, opět to byl učitel, který to všechny naučil. **Školné** se navíc vybíralo jen záhy po tereziánských reformách, později dostávali učitelé peníze od obce a roku 1869 se učitel stal státním zaměstnancem s pevně daným platem. Po uzákonění reformy to bývali často lidé bez kvalifikace, pro něž bylo důležitější hrát v kostelech, hospodách a na funusech, často to byli alkoholici. V 19. století se to stabilizovalo a učitelé se začali těšit větší úctě.

* LN V souvislosti s úctou k rodičům je zajímavé, že nejenže vykaly děti rodičům, ale i rodiče dětem.

A někdy si vykaly i děti navzájem. Žádné pravidlo, které by se k tomu vztahovalo, jsem ale nenašla. Každá rodina si to nastavila sama. Spisovatel Ignát Herrmann píše ve svých vzpomínkách, že si vykaly i děti ve škole a pouze těm, které chodily bosy, se tykalo.

* LN Jak moc rodiče v 19. století ještě řešili, že zavedením povinné školní docházky v roce 1774 přišli o pracovní sílu?

Nebyla to povinná docházka v tom smyslu, že by všichni museli chodit do školy. Když někdo dítě prokazatelně učil doma, chodilo jen dvakrát ročně do školy skládat zkoušky. Problém s chozením do školy byl v tom, že vzdělávací povinnost se měla týkat kluků i holek. Tam se tvrdě narazilo – šestiletá holčička se už totiž mohla starat o mladší sourozence, uklízet... a najednou měla být ve škole. U zámožnějších rodin zase platilo, že se kluci a holky vzdělávají zvlášť.

* LN Jak byli trestáni rodiče, kteří své dítě do školy neposílali?

Za Josefa II. to bylo třeba potupné přivedení dětí do školy četníkem, pokuty, pro chudé rodiče veřejné práce. Dle statistik do školy ze začátku nechodilo víc než padesát procent populace. Změnilo se to po napoleonských válkách. Lidé si na to postupně zvykli a také přišly tvrdší sankce. Tehdy už docházelo do školy osmdesát procent populačního ročníku.

* LN Kdybychom se podívali do tehdejší třídy, co by nás udivilo?

Záleželo by na tom, kdy byste se tam dívala. Po vydání reformy v roce 1774 bylo nařízeno, že škola má být v každé faře nebo v místě, kde je kostel a kde je alespoň sto dětí. Docházková vzdálenost do školy musela být maximálně hodinu. Vhodné budovy v té době scházely, a než se postavily, učilo se v obecních chalupách, pastouškách i hostinci. Někdy učitel v téže místnosti i bydlel, takže během vyučování tam jeho žena třeba vařila oběd. Děti seděly na udusané hlíně, v dlouhých lavicích byli čtenáři, slabikanti seděli před nimi na zemi.

* LN Už jste zmínila, že byla povolena domácí výuka, které využívala zejména šlechta. Děti se doma učily řadu cizích jazyků.

Dítě z urozené rodiny umělo německy, francouzsky a pak často ještě italsky nebo anglicky, to platilo hlavně u dívek.

* LN Proč?

Byly to kosmopolitní rodiny, měly příbuzné po celé Evropě a také se nevědělo, kam se děvče provdá. To platí jen pro šlechtu. V „lepších“ rodinách se učila jen němčina, která byla předpokladem sociálního vzestupu.

* LN V knize píšete, že angličtina v té době začala být módní. Čím to bylo?

Šlechtě se líbil anglický konstituční systém. Sice měli krále, respektive královnu, ale zároveň měli i ústavu a panovník tam nebyl neomezeným vládcem.

* LN Z čeho bychom byli naopak zděšeni my, pokud bychom se dostali do 19. století?

Z počtu dětí v rodině.

* LN Co to znamená?

Čtyři až pět, ale i devět, deset. První, kdo začal regulovat počty potomků, byla vrstva státních a soukromých úředníků. Ti museli dát svým synům **vzdělání** a dcerám zase věno. A to něco stálo.

* LN Zajímavé také je, že v 19. století vznikly první porodnice. Jak moc je nastávající matky využívaly?

Žádná slušná žena by tam nešla родit. V porodnicích ale potřebovali těhotné ženy, aby se medicí a porodní báby naučili, jak rodiče pomoci. Chodily tam proto svobodné chudé matky nebo se tam odehrávaly porody v utajení. Když matka dítě v porodnici nechala, někdy mu dala na ručičku stužku nebo amulet na krk, aby ho pak případně našla. Přivést na svět nemanželské dítě byl průšvih, nejen materiálně, ale i sociálně. Na matku se všichni dívali skrz prsty, dítě bylo v podstatě vyobcované ze společnosti, protože když se chtělo třeba vyučit řemeslu, muselo mít potvrzení o řádném manželském původu, o studiích ani nemluvě.

* LN Takže řešením bylo dítě odložit.

Odložit nebo zabít. Matky děti odkládaly nejprve na schody kostelů. Od 13. století se ve vratech kostelů objevovaly jakési točny, které se podobaly dnešním babyboxům. V 19. století už nebyly. Kdy jejich éra končí, se nedá na sto procent zjistit. V souvislosti s osvícenskou populacionistickou politikou začaly vznikat při porodnicích nalezinice, kam se dítě mohlo legálně odložit.

* LN Tehdy už také existoval jakýsi systém pěstounství, který byl financovaný, což připomíná dnešní model profesionálních pěstounů.

Pěstouny se stávaly zejména chudé rodiny. Zajímavé je, že si dítě někdy nechaly, i když už na něj nalezinice přestal platit. Buď k němu přilnuly, anebo si ho nechaly, protože měly levnou pracovní sílu. Na city bych ale moc nesázela. To by bylo další, co by nás překvapilo – chudší citový život v rodinách. S dětmi se nikdo nemazlil, nechoval je.

* LN Proč ten odstup?

Zásada byla vychovat děti přísně, aby obstály a aby si v patnácti šestnácti dovedly poradit samy. Rodiče měli spoustu práce a starostí. Na city nebyl čas. Myslím, že roli tu hrála i vysoká dětská úmrtnost. Najdete málo rodin, kde žádné dítě nezemřelo.

* LN V 19. století bylo „objeveno“ dětství jako specifická fáze ve vývoji člověka. Jak k tomu došlo?

Prvním krokem bylo vyčlenění porodnictví v rámci medicíny. To byla součást populacionistické politiky Marie Terezie a Josefa II., kteří potřebovali, a teď to řeknu drsně, zdravé vojáky a platiče daní. Bylo proto nezbytné, aby populace byla zdravější a pokud možno chytřejší. Tady se objevila myšlenka, že stát musí řídit své obyvatelstvo od početí po hrob. Zde se objevuje první náznak toho, že dětství je autentická etapa v lidském životě. S tím souvisí zákon o vzdělávací povinnosti, který dětství vymezil od šesti do dvanácti let. Z medicíny se emancipovala pediatrie, vznikla pedagogika, didaktika, zvolna se vytvářel hračkářský průmysl, objevilo se dětské oblečení.

* LN Jak jste se dostala ke zkoumání každodennosti?

Někdy říkám, ale to je spíš z legrace, že si nepamatuju data, tak proto. Bylo to ale spíš spojené s mým působením na gymnáziu, později v archivu. V 70. letech se o každodennosti vůbec nemluvilo; když jsem se ve škole snažila studentům přiblížit určitou historickou epochu, říkala jsem jim, jak tehdy lidé bydleli, co jedli. Ukázalo se, že si pak daleko lépe pamatují i vše ostatní. Po listopadu jsem získala stipendium ve Francii, kde dělají nádherné dějiny žen. Není to ten tvrdý anglosaský feminismus. Přes ženské dějiny jsem se dostala k dějinám dětství a ke každodennosti.

* LN V čem jsou pro nás dějiny každodennosti důležité?

Někteří historici vám řeknou, že to není důležité, že jde o banalizaci historických procesů. Když ale budete někomu vyprávět, jak se tady řezali staročeši mladočeši a jaké revoluce tu byly, týkalo se to jen úzké vrstvy obyvatelstva. Školství nebo dětství má oproti tomu obrovskou výpovědní hodnotu o vývoji lidstva a týká se nás všech.

* LN Zkoumala jste ženy, dětství, tělovědicinu, prostituci. Jaká další oblast vás láká?

Porodní babičky. Byla to první ženská profese, kde byla vyžadována prokazatelná kvalifikace. Objevila jsem s kolegyní knížky porodních bab, kam si zapisovaly jméno rodičky, komplikace. Úžasný materiál.

Milena Lenderová Historička, **univerzitní profesorka**, původně středoškolská učitelka a archivářka se narodila v roce 1947. V současné době působí na **Filozofické fakultě Univerzity Pardubice**. Zabývá se dějinami každodennosti 19. století. Je autorkou či spoluautorkou řady knih, jako například K hříchu i modlitbě, žena v minulém století, Chytila patrola aneb Prostituce za Rakouska i republiky.

Problém s chozením do školy byl v tom, že vzdělávací povinnost se měla týkat kluků i holek. Tam se tvrdě narazilo – šestiletá holčička se už totiž mohla starat o mladší sourozence, uklízet.

Foto popis| Historička Milena Lenderová se zabývá dějinami každodennosti, z nichž, jak říká, lze složit velmi pestrý obraz života našich předků
Foto autor| FOTO MAFRA – PETR TOPIČ

O autorovi| BARBORA POSTRÁNECKÁ, spolupracovnice LN